

**Jan van de Kamp
& Almatine Leene**

KERK- GESCHIEDENIS

VOOR

IEDEREEN

weten
waar je
vandaan komt

Jan van de Kamp & Almatine Leene

KERK- GESCHIEDENIS VOOR IEDEREEN

**Weten waar je
vandaan komt**

KokBoekencentrum Uitgevers – Utrecht

WOORD VOORAF

Kerkgeschiedenis lijkt misschien droog, maar is dat beslist niet. Zoals jouw leven is bepaald door de geschiedenis, zo geldt dat ook voor de kerk van vandaag. Bovendien kan de kerkgeschiedenis je inspiratie geven of een spiegel voorhouden. Heel boeiend dus!

Dan moet kerkgeschiedenis wel toegankelijk gepresenteerd worden. Dat is precies de insteek van dit boek: *Kerkgeschiedenis voor iedereen*. Als auteurs wilden we de kerkgeschiedenis voor een breed publiek – van scholieren en studenten tot ouderen – toegankelijk maken. Net zoals dat eerder in deze serie al gebeurde met de dogmatiek en de bijbelwetenschappen.

Om dit doel te bereiken hebben we in dit boek introductieverhalen, citaten, voorbeelden en verdiepende gedeelten die aansluiten bij de tijd waarin wij leven opgenomen. Aan het einde van ieder hoofdstuk geven we je vragen mee om verder over na te denken of te bespreken. Ook geven we suggesties om je nog meer in de betreffende periode te verdiepen.

De kerkgeschiedenis beslaat inmiddels ruim twintig eeuwen. Die kun je niet in je eentje overzien. Daarom hebben wij als auteurs samengewerkt. De inleiding op dit boek en hoofdstuk 11 hebben we samen geschreven. De hoofdstukken 1 tot en met 6 zijn door Almatine Leene geschreven, de hoofdstukken 7 tot en met 10 door Jan van de Kamp. Verder hebben we als auteurs ‘meegelezen’ met elkaars hoofdstukken en elkaar feedback gegeven. Daar hebben we allebei veel van geleerd. Dat geldt ook voor het commentaar van andere mensen die een of meerdere hoofdstukken hebben gelezen. Het gaat om de volgende personen, die wij daarvoor graag bedanken: Annerieke Altelaar, drs. C. Blenk, dr. William den Boer, prof. dr. Henk van den Belt, prof. dr. Roel Kuiper, Janneke Hoegen, Niels van der Lingen, Anne-Marije Stasse en prof. dr. Wim van Vlastuin. Graag willen wij ook Arjen van Trigt en Inge Slings van KokBoekencentrum Uitgevers danken voor de uitstekende redactionele begeleiding.

In dit boek zijn, zoals gezegd, veel citaten opgenomen. Deze hebben we, indien nodig, in het Nederlands vertaald of bewerkt. De inhoud van bijbelteksten hebben we omschreven, waarbij we de Herziene Statenvertaling (HSV) hebben gebruikt.

We wensen je veel leesplezier!

Jan van de Kamp en Almatine Leene
Apeldoorn / Stellenbosch

'Het is sowieso al een prestatie te noemen wanneer tweeduizend jaar kerkgeschiedenis in nog geen tweehonderd pagina's beschreven wordt. Maar wanneer dit ook nog eens helder, evenwichtig en toegankelijk gebeurt, en met duidelijke liefde voor Gods kerk, zonder de zonden van mensen daarin ongenoemd te laten, is dat wel heel bijzonder. Dit boek is echter meer dan een bijzondere prestatie, want het leert ons opnieuw de rijkdom van de kerkelijke traditie en helpt ons vandaag en morgen kerk en christen te zijn.'

Herman Selderhuis,
Theologische Universiteit Apeldoorn

'Kerkgeschiedenis voor iedereen beschrijft op een beknopte en aansprekende manier de geschiedenis van de kerk vanaf het begin tot de 21e eeuw. Steeds worden lijnen getrokken naar de kerk van vandaag. Zo wordt duidelijk dat van de geschiedenis nog altijd veel te leren valt. Kerkelijke en theologische problemen die nu als nieuw worden ervaren, blijken al eerder te zijn voorgekomen. De toegankelijke stijl, de vele voorbeelden en de gespreksvragen maken dit boek geschikt voor gebruik in kringen en verenigingen, maar ook in het (kerkelijk) onderwijs aan jongeren.'

Christa Boerke,
Theologische Universiteit Apeldoorn

'Kerkgeschiedenis voor iedereen geeft een uitstekend overzicht van de hele kerkgeschiedenis met een fraaie focus op de plaats van Nederland daarin, geschreven met eerbied voor Gods gang en Christus' kerk. Het biedt een stevige basis om in een studie theologie of geschiedenis op voort te bouwen. Een klassieke korte kerkgeschiedenis, te beschouwen als een eerste Canon van de Kerkgeschiedenis die de katholiciteit van de christelijke kerk in beeld brengt.'

Erik de Boer,
Theologische Universiteit Kampen

INHOUD

9	Inleiding. Weten waar je vandaan komt
21	Hoofdstuk 1. Christenen in de minderheid (100-300)
35	Hoofdstuk 2. Wat geloven we eigenlijk? (300-500)
51	Hoofdstuk 3. De kerk komt naar Nederland (500-700)
65	Hoofdstuk 4. Afbeeldingen en grote heersers (700-900)
77	Hoofdstuk 5. Godsbewijzen en kerkscheuring (900-1100)
91	Hoofdstuk 6. Vechten voor je geloof (1100-1300)
105	Hoofdstuk 7. Divers, maar toch één (1300-1500)
119	Hoofdstuk 8. Geloof: van staatszaak naar privézaak (1500-1700)
135	Hoofdstuk 9. Verstand en gevoel, twijfel en herleving (1700-1900)
153	Hoofdstuk 10. De kerk tussen oorlogen en verschuivingen (1900-nu)
169	Hoofdstuk 11. De kerk in verleden, heden en toekomst
185	Begrippenverklaring
189	Register van personen

Uitleg iconen

Tussen de lopende tekst vind je regelmatig gedeelten die inspringen en aangegeven worden met een klein plaatje (icoon). Hieronder staan deze iconen op een rij met de betekenis ervan. Na zo'n gedeelte gaat de lopende tekst weer verder.

Soms is het duidelijker om de lopende tekst van een bepaald gedeelte eerst helemaal te lezen en daarna de gedeelten ertussen die met een icoon staan gemarkeerd.

Hier vind je een casus of een voorbeeld als verduidelijking.

De genoemde bijbelgedeelten sluiten aan bij wat je zojuist gelezen hebt.

Deze gedeelten geven je extra informatie. Ze zijn bedoeld als verdieping van wat je zojuist gelezen hebt.

Enkele vragen om over na te denken of als discussievragen bij gebruik van dit boek binnen een gespreksgroep.

Wie zich nog meer wil verdiepen in het thema van dit hoofdstuk vindt hier passend leeswerk.

INLEIDING

WETEN WAAR JE VANDAAN KOMT

Nu snap ik het pas!

Stefan ging voor zijn studie een tijdje naar Japan. Hij kwam er al gauw achter dat het voeren van een gesprek over het christelijk geloof heel lastig was. In Nederland vonden zijn studiegenoten het soms vreemd dat hij christen was, maar ze stonden tenminste nog open voor een gesprek. In Japan bleek dat niet het geval. Toen hij dit met een vriend besprak, raadde die hem aan om zich in de geschiedenis van Japan te verdiepen. En dat deed hij. Allereerst kwam hij erachter dat tot en met de Tweede Wereldoorlog de Japanse keizer als godheid werd gezien. Verder bleken er vanaf 1549 meermaals zendelingen naar Japan te zijn uitgezonden. De Japanners zagen de zendelingen als wegbereiders van een Europese bezetting en daar waren ze absoluut niet blij mee. Ze begonnen met hevige vervolgingen en in 1683 werd het christendom verboden. Dat duurde tot 1873, maar de impact daarvan merkte Stefan nog steeds.

**We vormen de geschiedenis niet.
We worden gevormd door de geschiedenis.**

Martin Luther King

Je eigen tijd beter begrijpen

Zich in de geschiedenis van Japan verdiepen hielp Stefan om zijn huidige situatie en context te begrijpen. Het feit dat veel Japanners niet openstonden voor een gesprek over het christelijk geloof bleek te verklaren uit de geschiedenis van hun land. Het verleden vormt het heden, zoals Martin Luther King

stelde. In Nederland kwamen we al rond de vierde eeuw in aanraking met het christendom, en dat zou grote invloed hebben op de ontwikkelingen in ons land.

Ook recentere gebeurtenissen, zoals de Tweede Wereldoorlog, hebben mede bepaald hoe Nederland er nu uitziet. Niet alleen letterlijk, maar ook figuurlijk. Veel mensen hebben toen moeilijke dingen meegemaakt, zoals honger of het verlies van een geliefde, die blijvend hun leven hebben beïnvloed.

Wat voor Nederland geldt, is ook op jou persoonlijk van toepassing: gebeurtenissen uit het verleden hebben bijgedragen aan wie jij op dit moment bent. Dat geldt voor positieve dingen, zoals het aangaan van een relatie of het vinden van een baan, maar ook voor negatieve, zoals een ongeluk of het overlijden van een geliefde. Ervaringen uit het verleden vormen je.

Dit geldt ook voor je levensbeschouwing, religie of kerkelijke achtergrond en de opvattingen en praktijken die daarbij horen. De ideeën van en praktijken binnen de kerk zijn in de loop van de eeuwen gevormd en allerlei personen en gebeurtenissen hebben hieraan bijgedragen. Geschiedenis, ook die van kerk en religie, raakt ons dus heel persoonlijk. Alle reden om je in de geschiedenis van de kerk te verdiepen.

Behalve het genoemde aspect zijn er nog ten minste twee redenen te noemen. Die bespreken we hieronder. Daarna gaan we in op wat we onder kerkgeschiedenis verstaan en met welke bril wij als auteurs de kerkgeschiedenis bekijken.

Geïnspireerd worden

Kerkgeschiedenis bestaat uit verhalen over mensen. Zo'n verhaal geeft ons inspiratie. Een voorbeeld hiervan is het verhaal van Jeanne d'Arc. Zij was een Frans boerenmeisje dat werd geboren in 1402, tijdens de Honderdjarige Oorlog tussen Frankrijk en Engeland. In visioenen kreeg ze te horen dat Frankrijk bevrijd moest worden. Op haar zeventiende trok ze mannenkleding aan en leidde ze twee aanvallen. In beide gevallen behaalde ze de overwinning. Maar Jeanne werd in de gevangenis gezet, door de kerkelijke rechtbank verhoord, en veroordeeld voor het dragen van mannenkleding. Kort daarna eindigde ze haar leven op de brandstapel, nog maar negentien jaar oud. Een triest einde, maar haar roeping en wilskracht zijn bemoedigend. Uiteindelijk is Jeanne een nationale heldin van Frankrijk geworden. Er staan zelfs 1400 monumenten in het hele land voor haar! Zo zijn er nog vele verhalen waardoor je geïnspireerd kunt raken en die je een nieuw perspectief op je leven kunnen geven.

Die inspiratie halen wij als auteurs ook uit de geschiedenis van de kerk, omdat we daarop betrokken zijn. Met de Apostolische Geloofsbelijdenis belijden we namelijk: 'Ik geloof één heilige, katholieke (algemene), christelijke kerk.' We geloven dat zij door alle eeuwen heen door God geleid wordt.

Geconfronteerd worden

De kerkgeschiedenis bevat inspirerende verhalen over helden en heldinnen, zoals dat van Jeanne d'Arc, maar ook 'vreemde' verhalen. Denk aan christenen uit de derde eeuw na Christus, die al hun bezit verkochten en in de woestijn gingen wonen om hun leven aan God te wijden (hoofdstuk 2). Zou het kunnen dat christenen uit het verleden iets hadden wat wij hebben verloren?

Ook al is een bepaalde periode of stroming uit de kerkgeschiedenis misschien 'vreemd' voor ons, toch kan het heel leerzaam zijn om je daarin te verdiepen. Misschien ga je dingen daardoor anders zien of word je zelfs gecorrigeerd in je denken. De Engelse denker C.S. Lewis (1898-1963) noemde de kerkgeschiedenis daarom de 'zeebries der eeuwen'. Hij bedoelde daarmee dat wij onze gedachten door de kerk van de eeuwen moeten laten schoonblazen.

Confronterende verhalen zijn er ook over ontwikkelingen uit de kerkgeschiedenis, waarvan we achteraf zeggen dat deze te radicaal, niet goed of zelfs fout waren. Denk aan geweld dat in de naam van God uitgeoefend werd: in de vroege kerk en de reformatie vond vervolging van (bepaalde) christenen plaats (hoofdstuk 1, 8) en in de middeleeuwen gebruikten christenen geweld tegen Joden en moslims tijdens de zogenaamde kruistochten (hoofdstuk 5, 6). Door ons in die gebeurtenissen te verdiepen, leren we om in onze tijd waakzaam te zijn. Bijvoorbeeld met betrekking tot het discrimineren van mensen, zoals Joden. Dat gebeurt al eeuwen, met de Holocaust als dieptepunt. Ook sommige christenen maakten zich schuldig aan dit antisemitisme. Dit is een zwarte bladzijde uit de kerkgeschiedenis, die ons nu alert moet maken.

Degenen die de geschiedenis niet kennen, zijn voorbestemd om deze te herhalen.

Edmund Burke

Prediker 1:9-10

Prediker stelt dat er nooit iets nieuws onder de zon is en dat gebeurtenissen zich herhalen.

1 Korinthe 10:11

Paulus haalt een voorbeeld aan uit de woestijnreis van Israël en zegt dat dit is opgeschreven als waarschuwing voor mensen die in latere tijden leven.

Romeinen 15:4

Ook hier stelt Paulus dat de bijbelverhalen over Israël voor ons opgeschreven zijn, zodat wij daaruit kunnen leren en hoop blijven houden.

In het begin was er kerkgeschiedenis

Er valt dus heel veel te leren van de kerkgeschiedenis. Maar wat bedoelen we eigenlijk precies met die term? Het woord ‘geschiedenis’ zegt op zichzelf niet zo veel. Geschiedenis verwijst naar het verleden, maar dat is een heel breed woord. Er is een onderwerp nodig. Dat kan van alles zijn. Zo kun je de geschiedenis van de biologie, de technologie, of het economische denken bestuderen. De geschiedenis die we in dit boek behandelen, is die van de kerk. Je zou ook kunnen spreken van de geschiedenis van het christendom, want de kerk maakt deel uit van het christendom. Die twee termen worden ook wel gebruikt als twee verschillende benaderingen. Bij kerkgeschiedenis gaat het over de kerk als instituut en bij geschiedenis van het christendom gaat het ook over gelovigen en de manier waarop zij hun geloof beleefden. Wij kiezen voor het begrip kerkgeschiedenis, omdat de kerk in onze visie een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van het christendom. Uiteraard speelt hier ook mee dat wij als auteurs allebei nauw bij een kerk betrokken zijn en geloven dat de kerk door God door alle eeuwen heen bij elkaar geroepen en geleid wordt (zie onder).

In de behandeling van de kerkgeschiedenis besteden we echter niet alleen aandacht aan ‘het instituut’ kerk, kerkelijke leiders en de leer, maar ook aan de manier waarop gelovigen dachten en leefden.

We hebben het telkens over ‘kerkgeschiedenis’, terwijl er vandaag de dag alleen al in Nederland vele denominaties (kerkgenootschappen) zijn. Deze term wordt echter in Nederland (en ook daarbuiten) nog steeds gebruikt, ook al is er in ons land niet meer één kerk die bevoordeeld wordt door de overheid. Zoals dat vandaag de dag gebruikelijk is in boeken over kerkgeschiedenis, besteden we in dit boek aandacht aan het brede veld van denominaties en stromingen binnen het christendom.

Overigens zijn veel boeken waarin de geschiedenis van de christelijke kerk behandeld wordt niet beperkt tot de kerk of het christendom, maar worden ook de islam en het Jodendom besproken. Die benadering, waarbij verschillende godsdiensten worden besproken, noem je religiegeschiedenis. In deze kerkgeschiedenis staat het christendom echter centraal, hoewel de verhouding tot andere godsdiensten wel ter sprake komt.

Een belangrijke vraag is wanneer de kerkgeschiedenis begon. Een van de antwoorden luidt: aan het begin van de wereld, zoals ook Zondag 21 van de Heidelbergse Catechismus belijdt. Toch beginnen de meeste boeken over de kerk bij het bijbelboek Handelingen, dat met Pinksteren begint. Vanaf dat moment wordt het evangelie namelijk niet alleen aan de Joden in Israël verteld, maar

ook gebracht aan de andere volken, tot aan de einden van de aarde. Hoe je ook denkt over het ontstaan van de kerk, de meeste kerkgeschiedenisboeken beginnen daar waar de bijbelse geschiedenis eindigt. Ook wij maken in dit boek deze keuze, om een praktische reden: anders gaan we deels herhalen wat in de Bijbel staat.

De Heidelbergse Catechismus over de kerk

In Zondag 21, vraag en antwoord 54, staat het volgende over de kerk: Wat geloof je van de heilige, algemene, christelijke Kerk?

Vanaf het begin tot het einde van de wereld brengt de Zoon van God, uit alle mensen, een gemeente bij elkaar, die uitverkoren is tot het eeuwige leven en die één is in het geloof. Door zijn Geest en het Woord wordt de gemeente bij elkaar gebracht, beschermd en bewaard. Ik ben van deze gemeente een levend lid en ik zal dat altijd blijven.¹

Kerkgeschiedenis onderscheiden

Kerkgeschiedenis houdt zich dus bezig met de tijd na de Bijbel. Toch wordt in een kerkgeschiedenis regelmatig verwezen naar de Bijbel. Theologen hebben zich namelijk eeuwenlang niet alleen op hun voorgeslacht beroepen, maar ook en vooral op de Bijbel. Daardoor zijn leerstellingen ontstaan en daaruit krijgt het kerkelijke leven en dat van de gelovigen vorm.

Verder is kerkgeschiedenis een belangrijk onderdeel van het vakgebied theologie. De theologie kan niet zonder kerkgeschiedenis, omdat de kerk een geschiedenis heeft die haar heeft gevormd. Theologie is een brede term, waaronder de bestudering van het Oude en Nieuwe Testament vallen, alsook de dogmatiek (leerstellingen), praktische theologie (pastoraat, missiologie, etc.) en kerkgeschiedenis.

Als je boeken over de kerkgeschiedenis leest of les daarover krijgt, wordt vaak onderscheid gemaakt tussen Oudheid, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Deze indeling is ontstaan binnen de stroming van de renaissance (1400-1600), een stroming die over de middeleeuwen heen naar de Oudheid wilde teruggrijpen (hoofdstuk 7). De verdeling van de tijd over deze drie perioden heeft echter iets onevenredigs, want na 1500 is er veel meer gepubliceerd dan in de 1500 jaar daarvoor, onder andere doordat de boekdrukkunst kort daarvoor uitgevonden werd. In dit boek willen we evenredige aandacht besteden aan alle eeuwen. Daarom beslaat elk hoofdstuk ongeveer tweehonderd jaar.

Een volgend onderscheid dat vaak wordt gemaakt is dat tussen Nederlandse kerkgeschiedenis en algemene kerkgeschiedenis. De laatste gaat over de ge-

¹ Zie <https://www.heidelbergse-catechismus.nl/>, maar i.p.v. 'Kerk' kiezen wij in aansluiting voor de oorspronkelijke Nederlandse versie voor 'gemeente', zodat ook de gelovigen uit het volk Israël erin besloten zijn.

schiedenis van de kerk in de wereld in het algemeen. In dit boek willen we beide combineren. We gaan uit van de algemene kerkgeschiedenis, hoewel we niet in elk hoofdstuk aan alle werelddelen aandacht kunnen besteden. Verder zullen we voor zover mogelijk inzoomen op Nederland, om de plaats van Nederland in het grote geheel van de kerkgeschiedenis aan te geven. We proberen een selectie uit de kerkgeschiedenis te maken die een goed beeld geeft van het geheel. Wel zijn we ons ervan bewust dat onze keuzes voor een deel te maken hebben met onze westerse afkomst, onze kerkelijke achtergrond en onze interesses.

De kerkgeschiedenis verhoudt zich ten slotte tot de algemene geschiedenis: tot kunst, filosofie en politiek. Dat maakt de kerkgeschiedenis boeiend! In de meeste eeuwen waren kerk en staat intensief met elkaar verbonden. De leiders van de kerk waren vaak ook politieke leiders en andersom. In het westen is dat inmiddels grotendeels veranderd. In Nederland bijvoorbeeld zijn aan het eind van de achttiende eeuw kerk en staat van elkaar gescheiden. Een uitzondering op het algemene patroon is het Verenigd Koninkrijk: koningin Elizabeth II is officieel hoofd van de Church of England. Wereldwijd zijn er nog negentien landen waar het christendom de staatsgodsdienst is.

Scan de QR-code voor meer informatie.

Kerkgeschiedenis voor iedereen?

Dit boek heet *Kerkgeschiedenis voor iedereen*. Die titel geeft aan dat we de kerkgeschiedenis voor een breed publiek toegankelijk willen maken. Tegelijk lijkt de titel een claim in te houden. Beschrijft iedereen kerkgeschiedenis op dezelfde manier? Hierboven zagen we al dat elke kerkhistoricus keuzes maakt: behandelt hij of zij de geschiedenis van de kerk, van het christendom of van religie? In die keuze kan meespelen hoe iemand over de kerk denkt: is dat vooral een organisatie van mensen met bepaalde ideeën of is God nauw op de kerk betrokken? Ook op andere manieren kan iemands kerkelijke achtergrond of zijn of haar levensbeschouwing (visie op het leven) meeklinken in het beschrijven van de kerkgeschiedenis.

Een voorbeeld kan dit duidelijk maken. Over de bekende reformator Maarten Luther (1483-1546) zijn in de loop van de eeuwen tientallen biografieën verschenen. In de eeuwen die volgden op zijn overlijden zagen protestanten hem als profeet of apostel en rooms-katholieken als de duivel. In de negentiende eeuw zagen protestantse Duitsers Luther positief, namelijk als nationale held, maar socialisten hadden een negatief beeld van hem, zij zagen hem namelijk als knecht van de vorsten. In 1958 gebruikte de psycholoog Erik Erikson zijn vakgebied om de theologische opvattingen van Luther te verklaren. Hij beweerde dat Luther een slechte relatie met zijn vader en moeder had gehad. Om met zijn moeilijke jeugd in het reine te komen, zou Luther ertoe zijn geko-

men te stellen dat God een genadige Vader is en dat we Maria niet nodig hebben om bij God te komen. In 1982 probeerde een protestantse theoloog, Heiko Oberman, het leven van Luther te bekijken op de manier waarop deze dat zelf zag. Luther meende namelijk dat hij persoonlijk betrokken was in de strijd tussen God en de duivel. Hij dacht dat hij aan het einde van de tijden leefde en wilde nog een keer krachtig het evangelie laten klinken. Deze 'bril', namelijk het kijken door de ogen van de persoon uit het verleden, doet waarschijnlijk het meest recht aan de kerkgeschiedenis.

Ten diepste hebben alle kerkhistorici een bepaalde bril op, die bij het beschrijven van de kerkgeschiedenis in een bepaalde mate zichtbaar wordt. In ieder geval hebben wij als christelijke auteurs een visie op geschiedenis en kerkgeschiedenis als geheel. Deze werkt door in de wijze waarop wij de kerkgeschiedenis behandelen. Hieronder zullen we eerst in het algemeen bespreken wat onze bril is, waarna we deze toepassen op het beschrijven van Luthers leven en werk en ten slotte op de kerkgeschiedenis als geheel.

De eerste kerkgeschiedenis

De eerste kerkgeschiedenis-schrijver was Eusebius. Hij was bisschop van Caesarea en leefde in de derde en vierde eeuw na Christus. Zijn boek *Kerkelijke geschiedenis* vertelt de geschiedenis vanaf de apostelen tot het jaar 324. In het boek heeft hij oudere bronnen verwerkt, die verloren zijn gegaan. Mede daarom is zijn werk van onschatbare waarde, want Eusebius vertelt over apologeten, ketteren en martelaren, het ontstaan van het Nieuwe Testament en noemt een datum voor Pasen.

Christelijke bril

Hoe ziet de christelijke bril waarmee we de geschiedenis in het algemeen en de kerkgeschiedenis in het bijzonder bekijken, eruit? Als het over moeilijke dingen in het leven gaat, wordt weleens gezegd: 'Wij zien alleen de onderkant van Gods borduurwerk.' De gedachte erachter is dat wij moeten in ons leven als pijnlijk ervaren, maar dat God ze bestuurt en er zijn goede bedoelingen mee heeft. Ook al kunnen wij die laatste vaak niet zien, God 'borduurde' de loop van het leven. Maar tegelijk handelen wij, mensen, in vrijheid.

De leiding van God betreft ons persoonlijke leven, maar ook de loop van de wereldgeschiedenis. Hij is het immers die de wereld heeft geschapen. De wereld is helaas gevallen, maar God kwam met de belofte dat het nageslacht van de vrouw (de Messias) de kop van de duivel zou vernietigen, ook al zou dat strijd gaan kosten. God bleef de mensen roepen, zodat ze met Hem zouden leven. Christus is daadwerkelijk naar de aarde gekomen, is gestorven en begraven, maar ook weer opgestaan. Hij is het Hoofd van de kerk en brengt deze bij elkaar. Straks zal Hij terugkomen, zijn laatste oordeel uitspreken en zijn gemeente ophalen voor de nieuwe hemel en aarde.

Deze geschiedenis van God met mensen bepaalt hoe wij als christenen de geschiedenis moeten zien. In de eerste plaats leren we dat de geschiedenis een begin en een doel heeft, en dus zin! Volgens Roel Kuiper (geb. 1962), historicus en sinds 2015 rector van de Theologische Universiteit Kampen, is het de taak van een christenhistoricus om te zoeken naar deze zin. Hij vergelijkt dit met een pelgrimstocht. De pelgrim ziet actief uit naar zijn reisdoel door te letten op tekenen die naar dat doel verwijzen. Bovendien heeft hij of zij een voorstelling van het reisdoel meegenomen. Die voorstelling is de hierboven geschetste geschiedenis die God met mensen gaat. Daaruit leren we als christenen dus dat de geschiedenis zin heeft. Wat nog meer?

Uit het feit dat God de aarde geschapen heeft, zien we dat er een samenhang is tussen de verschijnselen. God heeft plant, dier en mens geschapen, maar ook het innerlijk van een mens (het psychische), diens aanleg op contacten (het sociale), bezig zijn (economie) en op God (godsdienst). Tussen al die terreinen is er samenhang.

De mens is goed door God geschapen, maar ongehoorzaam geworden en van God afgefallen. Zo kwamen de zonde en het kwaad in de wereld. Christus kwam echter om zondige mensen te verlossen.

Zowel zonde als genade, zowel het kwade als het goede zien we doorwerken in het denken en handelen van de kerk en van christenen. De zonde zien we in het afdwalen van God, in de leer of in het nadoen van de wereld, bijvoorbeeld als het gaat om macht en aanzien. Gods genade wordt zichtbaar in Gods verlossend ingrijpen waardoor de kerk terugkeert naar de bijbelse leer en een bijbels kerkelijk leven.

Als het gaat om de verlossing die door Christus is bewerkt, zien we een gelijkheid tussen zijn weg en die van kerk en wereld. Zoals Christus aan het kruis stierf en uit de dood opstond, zo zien we ook in de geschiedenis kruis en opstanding. Het eerste bijvoorbeeld in tegenkrachten tegen de kerk: vervolging, de opmars van de islam (hoofdstuk 3) en secularisatie (hoofdstuk 10), het tweede door christelijke zending (hoofdstuk 3, 9) en het ontstaan van christelijke samenlevingen. Daarmee willen we overigens niet alle middelen die voor dat laatste werden gebruikt goedpraten.

God heeft niet alleen de tijd geschapen, maar bestuurt ook het verloop daarvan tot in detail en voert zijn verlossingsplan uit. Omdat Hij almachtig is, kan Hij dat op allerlei manieren doen: plotseling en krachtig, maar ook geleidelijk en vreedzaam. Op de laatste manier kwam bijvoorbeeld het communisme in voormalig Oost-Duitsland ten val, waarvoor vele christenen hebben gebeden (hoofdstuk 10).

In het onderkennen van Gods hand in de (kerk)geschiedenis moeten we wel voorzichtig zijn. Ten eerste moeten we Gods hand niet beperken tot opvallende gebeurtenissen, omdat Hij alle gebeurtenissen leidt. Een christenhistoricus moet daarom de concrete historische feiten beschrijven. Ten tweede mogen we wel Gods hand zien, maar moeten we voorzichtig zijn om ons uit te spreken

over Gods bedoelingen. Toegepast op de val van het communisme: we zien hierin dat politieke systemen die het christendom naar hun hand willen zetten of willen onderdrukken uiteindelijk ten val komen, maar we mogen niet zeggen dat God hiermee specifiek de leiders van Oost-Duitsland strafte. Dan doen we immers alsof wij het oordeel over mensen mogen uitspreken, maar dat doet God. Bovendien zouden we op deze manier het gevaar lopen de kerkgeschiedenis te gebruiken voor ons eigen gelijk.

Samengevat: een christenhistoricus ziet Gods hand achter alle dingen, maar kan nog niet de bedoeling van alle gebeurtenissen invullen. Hij of zij ziet uit naar het moment waarop God alle geheimen uit de geschiedenis onthult.

Ten slotte, geschiedenis gaat over mensen en God roept ons op om onze naaste lief te hebben. Dit geldt ook bij het beschrijven van het leven van mensen uit het verleden, zoals de historicus A.Th. van Deursen (1931-2011) heeft betoogd. Concreet houdt dit in dat we proberen hen te begrijpen in hun levenssituatie en pas op grond van diepgaand onderzoek een oordeel over hen vellen.

Als we het bovenstaande toepassen op het genoemde voorbeeld van Luthers leven en werk betekent dit dat een christen het bestaan van God en de strijd tussen Hem en de duivel, die zich ook in de geschiedenis en in mensenharten afspeelt, serieus neemt. Een christen zal niet beweren dat bepaalde daden of gebeurtenissen alleen politiek (machtsstrijd tussen vorsten en onderdanen), psychologisch (innerlijke worstelingen) of op een andere manier te verklaren zijn. Wel betreft hij politieke, psychologische, maar ook sociale en economische aspecten in zijn onderzoek, omdat hij gelooft dat God deze geschapen heeft en ook gebruikt.

Psalm 44, 78 en 105

In deze en andere psalmen wordt verteld wat God voor zijn volk Israël heeft gedaan. Daaruit blijkt dat het verleden betekenis heeft voor het heden. De auteur van Psalm 44 bidt God om, net als in de geschiedenis, ook nu het volk te verlossen. In Psalm 78 wordt Gods reddend ingrijpen in het verleden beschreven als aanmoediging om het nu van Hem te verwachten. Bovendien wordt het foute en zondige gedrag van het Israël van vroeger als waarschuwing voor het Israël van nu voorgesteld. In Psalm 105 worden de genadige daden van God voor Israël beschreven als oproep om Hem nu te prijzen.

1 Korinthe 13:12

Paulus zegt dat onze kennis op aarde beperkt is, maar straks op de nieuwe aarde volmaakt zal zijn.

Genesis 2:4

Het gaat hier over de schepping van de hemel en de aarde. Daarvoor wordt het Hebreeuwse woord *toledoth* gebruikt. Het is de eerste keer

dat het in het Oude Testament voorkomt. Letterlijk betekent het woord 'afstammelingen'. Ook in andere delen van Genesis worden mensen vaak geïntroduceerd doordat het woord 'geschiedenis' wordt genoemd. Het woord komt 39 keer tegen in het Oude Testament. Geschiedenis speelt dus in het Oude Testament een heel belangrijke rol. Ook als het woord niet wordt gebruikt, wordt vaak verwezen naar het verleden. In het Nieuwe Testament komt het woord 'geschiedenis' niet tegen. Toch wordt er zeer regelmatig verwezen naar het Oude Testament.

Geschiedenis is een verhaal geschreven door de vinger van God.

C.S. Lewis (1898-1963)

Dit boek

In dit boek behandelen we de kerkgeschiedenis dus met een christelijke bril op, als deel van de werkelijkheid van God en niet alleen als een kwestie van macht, psychische problemen of als een product van mensen. Tegelijk willen we ons aan de historische feiten houden. God leidt immers de concrete gebeurtenissen. Uit de beschrijving van de kerkgeschiedenis in de volgende hoofdstukken zal soms oplichten wat onze bril is.

Die bril kan er toe leiden dat we onze visie als een raster over de feiten heen leggen. Dat is een valkuil. Daarom willen we ook een zekere afstand bewaren ten aanzien van de onderwerpen. We willen namelijk recht doen aan die feiten en aan mensen uit het verleden. Om die reden zullen we in de volgende hoofdstukken vooral beschrijven hoe de kerkgeschiedenis eruitzag en komen we in het slothoofdstuk terug op de vraag hoe onze bril concreet zichtbaar is geworden. In dat hoofdstuk bespreken we ook de grote lijnen van de kerkgeschiedenis, wereldwijd en in Nederland, trekken we enkele lessen uit de geschiedenis van de kerk en denken we na over de vraag hoe haar toekomst eruit zal zien.

Terug naar de titel van dit boek. In dit boek bekijken we de kerkgeschiedenis met een christelijke bril. Is het dan wel een kerkgeschiedenis voor iedereen of alleen voor christenen? Omdat we geloven dat we alleen door deze bril de werkelijkheid echt zien zoals deze is, zien we ons boek als een kerkgeschiedenis voor iedereen. Graag gaan we echter in gesprek met andere visies, om zo scherper te leren zien en nog meer uit te zien naar de zin van de kerkgeschiedenis!

1. Heb jij kerkgeschiedenis (gehad) op school? Wat vind je van dat vak en hoe komt dat?
2. Wat drijft jou om je in de kerkgeschiedenis te verdiepen?
3. Welk citaat spreekt jou het meeste aan en waarom?
4. Kijkt een christen anders aan tegen de kerkgeschiedenis dan een niet-christen, denk je? Licht je antwoord toe.
5. Welke tijd of gebeurtenis uit de kerkgeschiedenis vind jij het interessantst? Waarom kies je daarvoor? Wat zegt dat over jezelf? Bespreek deze vragen ook met iemand anders.
6. Welke tijd of gebeurtenis uit de kerkgeschiedenis vind jij het *minst* interessant? Waarom kies je daarvoor? Wat zegt dat over jezelf? Bespreek ook deze vragen met iemand anders.

Algemene kerkgeschiedenis

Akker, Nico van den en Peter Nissen, *Wegen en dwarswegen. De geschiedenis van tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*, 4^e dr., Amsterdam: Boom 2009.

Exalto, K., *Kerkgeschiedenis*, Zoetermeer: Boekencentrum 1984.

Hill, Jonathan, *De geschiedenis van het christendom* (vertaling van *The history of Christianity*), Kampen: Kok 2008.

Jong, dr. Otto J. de, *Geschiedenis der kerk*, Nijkerk: Callenbach 1987.

MacCulloch, Diarmaid, *De geschiedenis van het christendom* (vertaling van *History of Christianity*), Houten: het Spectrum 2009.

Praamsma, Dr. L., *De kerk van alle tijden, verkenningen in het landschap van de kerkgeschiedenis*, 2 dln., Franeker: T. Wever 1989.

Nederlandse kerkgeschiedenis

Eijnatten, Joris van en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 2e, verbeterde dr., Hilversum: Verloren 2006.

Florijn, Henk, *Ooggetuigen van de Nederlandse kerkgeschiedenis in meer dan 150 portretten, een mozaïek van ervaringsverhalen uit de Nederlandse kerkgeschiedenis van 1516 tot 2016*, Utrecht: Omniboek 2017.

Jong, dr. Otto J. de, *Nederlandse kerkgeschiedenis*, Nijkerk: Callenbach 1978.

Middelkoop, H.A.C. van, *Kerken onderweg. Geschiedenis van kerken in Nederland*, Barneveld: Vuurbaak 2009.

Nissen, Peter (red.), *Geloven in de Lage Landen. Scharniermomenten in de geschiedenis van het christendom*, Leuven: Davidsfonds 2004.

Selderhuis, Herman J. (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen: KokBoekencentrum 2019.

Christelijke bril en andere brillen op de (kerk)geschiedenis
Belt, Henk van den en Fred van Lieburg (red.), *Zuurdesem verandert alles. Het Kerkhistorisch Gezelschap (1946-2016) tussen theologie en geschiedenis*, Gouda: Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis 2017.

Berkhof, Dr. H., *Christus de zin der geschiedenis*, Nijkerk: G.F. Callenbach N.V. 1959.

Kuiper, Dr. R., *Uitzien naar de zin. Inleiding tot een christelijke geschiedbeschouwing*, Leiden: Groen 1996.

Lewis, C.S., *De zeebries der eeuwen en andere essays*, Franeker: Van Wijnen 2013.

Mackay, Dr. Ewald, *De gedenk balk van het Grote Huis. Een persoonlijk perspectief op de geschiedenis*, Apeldoorn: De Banier 2018.

Vlastuin, Dr. W. van, *Katholiek Vandaag. Een gereformeerd gesprek over katholiciteit*, Apeldoorn: Labarum Academic 2017.

1 CHRISTENEN IN DE MINDERHEID (100-300)

Vervolging

Opnieuw hebben de Chinese autoriteiten een grote kerk gesloopt en twee predikanten gearresteerd. De sloop begon op het moment dat er een dienst gaande was. De megakerk in Funan (Oost-China) telt ruim drieduizend plaatsen. De autoriteiten van de stad stuurden afgelopen vrijdag een bulldozer naar het gebouw, zonder dat er een sloopbevel is overhandigd. De kerk beschikt over een vergunning, hebben de organisaties ChinaAid en BosNewsLife gemeld. Twee dominees van de gemeente, Geng Yimin en Sun Yongyao, zijn opgepakt. Zij zijn beschuldigd van 'het verstoren van de openbare orde' door het organiseren van een samenkomst.

In een verklaring liet Bob Fu, woordvoerder van ChinaAid, weten dat het voorval 'opnieuw een helder bewijs is van de toenemende godsdienstvervolging door het communistische regime in China'. Hij voegde eraan toe dat de regeringspartij hiermee haar 'volledige minachting' voor geloofsvrijheid etaleert, ondanks de grondwettelijke bescherming van godsdienstvrijheid. 'President Xi Jinping laat zien dat hij vastbesloten is de oorlog tegen vreedzame christenen voort te zetten,' aldus Fu, die als voormalig huiskerkleider in China is gevlucht naar de Verenigde Staten.

De verwoesting van het kerkgebouw in Funan volgt op eerdere acties tegen Chinese kerken. Eind vorig jaar zijn megakerken gesloten in Chengdu, Peking en de noordoostelijke provincie Shaanxi. Voorgangers zijn opgepakt en zitten soms op een geheime plek gevangen. Een van hen is de prominente dominee Wang Yi uit Chengdu, over wiens lot niets bekend is, nadat hij vorig jaar de Chinese president had opgeroepen tot bekering.¹

¹ 'Chinese autoriteiten verwoesten een kerk en pakten voorgangers op, terwijl de kerkdienst nog gaande is', in: Nederlands Dagblad, 22 februari 2019.

Wereldwijd lopen meer dan een miljoen christenen het risico vervolgd te worden. Naast christenen zijn er ook moslims, hindoes en zelfs atheïsten die hun leven soms niet zeker zijn omwille van hun overtuigingen. Voor christenen in bepaalde landen is het bezit van een bijbel of het bijwonen van een kerkdienst vaak al genoeg reden om veroordeeld te worden tot een gevangenisstraf.

Toch groeit het aantal christenen vooral in landen waar het christendom niet gewenst is, bijvoorbeeld in China. De schatting is dat daar nu ongeveer 100 miljoen christenen zijn. De groei verloopt sneller dan de verkoop van auto's en op een gemiddelde zondag gaan er in China meer gelovigen naar de kerk dan in heel Europa. Die kerk is vaak een huisgemeente omdat er niet genoeg gebouwen beschikbaar zijn, of omdat die worden gesloopt. Veel van die christelijke groepen geven een stem aan Chinezen die graag politieke verandering zouden willen zien omdat de Chinese regering heel streng is. Ze moeten echter in het geheim bij elkaar komen omdat de regering, die het christendom als westerse inmenging ziet, er alles aan doet om het christenen lastig te maken. Ze eist dat kruizen worden weggehaald en zetten leiders in de gevangenis.

In Nederland kunnen we ons daar niets bij voorstellen. Je kunt naar de kerk zonder dat iemand je in de gaten houdt. Bijbels zijn online en in boekwinkels vrij te koop en praten over je geloof is niet verboden. Wel gaan steeds minder mensen naar de kerk en vormen mensen die een religie aanhangen sinds 2017 geen meerderheid meer in ons land.

In de eerste eeuwen na Christus waren christenen ook in de minderheid. En zij werden ook nog eens vervolgd. Over de vervolgingen van toen kun je al in de Bijbel lezen: Petrus en Paulus en vele anderen werden ter verantwoording geroepen door regeringsleiders, omdat ze weigerden deel te nemen aan zekere rituelen, zoals het vereren van de keizer. Daarmee ondermijnden ze de staatsgodsdienst en dat werd gezien als hoogst bedreigend voor een stabiele samenleving. Regelmatig werden er christenen in de gevangenis gegooid en gedood. Denk bijvoorbeeld aan het verhaal van Stefanus in Handelingen, die door stening van het leven werd beroofd. Die vervolgingen zouden, met onderbrekingen, nog drie eeuwen doorgaan.

Vervolgde christenen werden martelaren genoemd. Dat komt van het Griekse woord voor 'getuigen' (*marturion*). In onze taal heeft het een andere lading, waarin het lijden veel meer doorklinkt. Martelaren ondergingen dat lijden niet zondermeer, maar probeerden het te voorkomen door bijvoorbeeld brieven aan de machthebbers te schrijven. Daarin schreven ze dat christenen goede mensen waren en geen bedreiging vormden voor de samenleving, zoals de machthebbers meenden. Mensen die opkwamen voor christenen werden ook wel apologeten genoemd. In dit hoofdstuk zullen we uitgebreid ingaan op de vervolgingen en ook aandacht geven aan apologeten.

Ondertussen waren er ook interne debatten in de kerk aan de gang. Over het Nieuwe Testament bijvoorbeeld. In dit hoofdstuk zal blijken hoe het Nieuwe Testament met 27 geschriften tot stand kwam.

Ook waren er in die tijd opwekkingsbewegingen die zeiden dat Jezus snel zou terugkomen. Dat beïnvloedde uiteraard het leven van verschillende mensen. Stel dat iemand tegen jou zou zeggen dat Jezus volgende week terugkomt, wat zou jij dan op dit moment gaan doen?

Wat de bekendste opwekkingsbeweging uit de eerste eeuwen na Christus deed, zullen we aan het eind van dit hoofdstuk bespreken.

Heftige verhalen

In de nacht van 18 op 19 juli in het jaar 64 na Christus brak er een enorme brand uit in Rome. Omdat de meeste huizen van hout waren, kon het vuur zich razendsnel verspreiden en stond de stad vijf dagen lang in brand. Het vuur vernietigde bijna heel Rome. In die tijd was keizer Nero (37-86) aan de macht en hij gaf christenen de schuld van de brand. Als straf liet hij velen van hen kruisigen en opeten door wilde dieren. Verder gebruikte hij christenen als fakkels voor zijn tuinfeesten.

In de jaren die volgden, zouden christenen wel vaker de schuld krijgen van zekere gebeurtenissen en hevig worden vervolgd. Soms stopten die vervolgingen voor een korte periode, maar het zou nog zeker tweehonderd jaar duren voordat er een einde aan kwam.

Zo kwamen op 7 maart 203 de inwoners van de Noord-Afrikaanse stad Carthago bijeen in een grote arena. De Romeinse leiders hadden de rijke Perpetua en haar slavin Felicitas naar binnen gebracht, beide christen en rond de twintig jaar oud. Perpetua had net haar eerste kind gekregen en Felicitas was hoogzwanger. Vlak voor het moment van hun terechtstelling probeerde de vader van Perpetua haar nog over te halen om een offer aan de keizer te brengen, maar dat weigerde ze. Romeinen waren niet gekant tegen vreemde religies en door talloze migraties was men ook gewend aan vreemde goden die het rijk binnenkwamen. Die goden mochten echter geen gevaar vormen voor de keizer. Als je weigerde een offer te brengen aan de keizer moest je uit de weg worden geruimd. En dat gold voor Perpetua en Felicitas. Beiden werden ter dood veroordeeld. Eerst als prooi voor een luipaard, beer en dolle koe, maar uiteindelijk stierven ze door het zwaard. Alhoewel christenen in de tweede eeuw een relatief rustig leven leidden, zijn er nog vele soortgelijke verhalen te vertellen van hen die stierven omdat ze christen waren. Ondertussen bleef het aantal christenen groeien.

Handelingen 7:54-60

Hier vind je het verhaal van de eerste martelaar na Christus, Stefanus.

Johannes 16:2

Jezus waarschuwt zijn leerlingen voor vervolgingen.

Een groeiende sekte

De Joodse en de Romeinse autoriteiten hadden gehoopt dat de kruisiging van Jezus zou betekenen dat zijn volgelingen hun geloof in Hem zouden opgeven. Dat bleek echter niet het geval te zijn. De opstanding van Christus, zijn opdracht om het goede nieuws aan iedereen te vertellen en de komst van de Heilige Geest zorgden voor vele bekeringen. Op de pinksterdag (Hand. 2) kwamen ongeveer drieduizend personen tot geloof. Volgens Handelingen 21:20 waren er rond het jaar 60 na Christus vele duizenden christenen in Jeruzalem. Andere bronnen geven aan dat er rond het jaar 100 in het Romeinse Rijk ongeveer 7000 tot 10.000 christenen waren op een bevolking van ongeveer 60 miljoen mensen. Die eerste christenen waren voornamelijk Joden die zich tot het christendom hadden bekeerd. Langzamerhand veranderde dat. In het jaar 70 na Christus werd de tempel in Jeruzalem verwoest en daarna bekeerden steeds meer heidenen zich tot het christendom. Er ontstonden conflicten tussen Joodse christenen en heidense christenen over bijvoorbeeld het houden van de wetten en de besnijdenis en doop en daardoor dreven ze uit elkaar.

Door de reizen van Paulus en vele andere apostelen ontstonden gemeenten in Griekenland, Italië en andere plaatsen rondom de Middellandse Zee. De kerk groeide gestaag, vooral onder de armen en verdrukten, maar ook onder welgestelden. Ondanks hun voorbeeldige leven werden christenen door de autoriteiten vaak gezien als aanhangers van een sekte die de kop moest worden ingedrukt.

Groei van het christendom²

Jaar	Aantal christenen	Percentage bevolking
50	1400	0,0023%
100	7530	0,01%
150	40496	0,07%
200	217795	0,36%
250	1171356	1,9%
300	6299832	10,5%

Het bloed van de martelaren is het zaad van de kerk.

Tertullianus

² Rodney Stark, *De eerste eeuwen. Een sociologische visie op het ontstaan van het christendom*, Utrecht: Ten Have 1998.

Omdat er nog geen kerkgebouwen waren, kwamen de volgelingen van Jezus meestal in hun huizen bij elkaar. Daar gebruikten christenen het avondmaal en werden mensen gedoopt. Dat zorgde voor vreemde vooroordelen. Zo verspreidden buitenstaanders het nieuws dat christenen mensen verdrinken (doop) en dan hun bloed dronken en hun lichaam aten (avondmaal)! Je kunt je voorstellen dat het beeld van christenen daardoor nog negatiever werd dan het al was. Maar het grootste probleem was, zoals hierboven genoemd, dat christenen gezien werden als een bedreiging voor de samenleving. Dat ze in een nieuwe of andere god geloofden, vonden de autoriteiten doorgaans prima, maar ze hadden er een groot probleem mee dat christenen slechts één God dienden. Het fundament van de samenleving was tolerantie: het verdragen van andere religies. Zolang men accepteerde dat er ook andere goden bestonden, waren nieuwe godsdiensten geen bedreiging, maar bij christenen was dat niet het geval. Christenen werden atheïsten genoemd, omdat ze tegen een veelgodendom waren, dat het algemeen geldende geloof was. Het woord 'atheïst' betekent immers tegen (a) god (theïst). De keizer werd als een van de belangrijke goden gezien en voor de eenheid van het rijk was het van belang dat iedereen dat zo zag. Degene die dat anders zag, werd ter dood veroordeeld. Christenen offerden niet aan de keizer omdat ze hem niet als goddelijk zagen en daarmee ondergroeven ze zijn autoriteit. Dat was een grote bedreiging voor de eenheid van het rijk.

Ondanks de vervolgingen bleef het christendom gestaag groeien. Voor een deel was het waar dat het bloed van de martelaren het zaad van de kerk was, zoals de kerkvader Tertullianus (160-220) zei. Sommige mensen waren onder de indruk van christenen, die hun leven gaven omdat ze in Jezus geloofden. Toch was er ook verdeeldheid als het ging om het martelaarschap. Zo vonden de meeste christenen dat je gerust kon vluchten als er vervolging dreigde. Maar daar was niet iedereen, zoals Tertullianus, het mee eens. Hij vond dat je je leven moest geven, zoals Christus dat had gedaan.

Uiteraard waren er ook andere redenen die ervoor zorgden dat het christendom groeide. Zo betoonden christenen veel hulp aan armen en zieken, terwijl er in het Romeinse Rijk daarvoor geen ruimte was. Dat maakte indruk.

Aan het eind van de tweede eeuw waren er ongeveer 200.000 christenen. Rondom de Middellandse Zee bestonden vele christelijke gemeenten. Ook in Engeland en langs de Rijn werd het christendom gebracht. Aan het eind van de derde eeuw waren er ongeveer zes miljoen christenen, 10% van de bevolking. Nog geen halve eeuw later waren dat er 32 miljoen, iets meer dan de helft van het Romeinse Rijk. Hoe dat zo is gekomen, zullen we in het volgende hoofdstuk bespreken.

Martelaren in onze tijd

Miljoenen christenen worden wereldwijd vervolgd. Ook aanhangers van andere godsdiensten ervaren vervolging, maar niet zo hevig. Open Doors maakt elk jaar een ranglijst van de christenvervolging, die voor koude rillingen zorgt. In 73 landen worden christenen zwaar vervolgd. Soms horen we van persoonlijke verhalen, maar vaker ook niet, omdat de daders er alles aan doen het geheim te houden.

In mei 2019 werden 120 christenen vermoord in het zuiden van Nigeria. Overlevenden vertelden dat ze door de aanvallers in drie groepen werden verdeeld. De ene groep moest huizen in brand steken, de andere groep moest mensen doodschieten en de derde groep moest bewoners die de bosjes in vluchtten onderscheppen. Kijk op de website van Open Doors voor nog meer hedendaagse verhalen.

Je geloof verdedigen

Zoals hierboven gezegd, ondergingen christenen die werden vervolgd dat niet altijd op een lijdzame manier. Vaak verdedigden ze zich. Heb jij je weleens moeten verdedigen omdat je christen bent? Heb je bijvoorbeeld weleens de vraag gekregen waarom je gelooft in God terwijl er zo veel ellende is? Of hoe je kunt geloven in een Schepper terwijl evolutie bewezen is? Het kan ook gaan om praktische vragen, zoals kerkgang of de vraag waarom je wel of geen alcohol drinkt. Verdedigen is meestal geen pretje, maar het kan ook zorgen voor een goed gesprek en interesse van de ander in het christendom.

In de theologie is er een apart vakgebied dat zich bezighoudt met het verdedigen van het geloof, want het vraagt best wat inzet en kennis. Dit vakgebied wordt apologetiek genoemd en dit Griekse woord vinden we ook in de Bijbel. Bijvoorbeeld in 1 Petrus 3:15: 'en wees altijd bereid tot verantwoording aan ieder die u rekenschap vraagt van de hoop die in u is, met zachtmoedigheid en ontzag.' Het Griekse woord waarvan 'apologetiek' is afgeleid wordt in Petrus vertaald met 'verantwoording', maar je komt ook vertalingen tegen waar 'verdediging' wordt gebruikt. Zo verdedigt Paulus zich bij Festus en prijst hij het christelijk geloof ook aan. Apologetiek is meer dan het verdedigen van het geloof en meer dan het gebruik van rationele en ingewikkelde argumenten. Het is vooral het getuigen van de hoop die in je leeft.

In de eerste eeuwen na Christus was verdedigen een kwestie van leven of dood. De bekendste apologete van de tweede eeuw, Tertullianus, kwam tot geloof omdat hij onder de indruk was van martelaren. Hij was goed in redeneren en zag dat het nodig was om op te komen voor christenen, omdat hij vond dat de meeste argumenten om christenen te vervolgen niet correct waren. Hij schreef daarom brieven aan de keizer, waarin je ten minste drie zaken terugvindt. Allereerst verdedigde hij zich, ten tweede gaf hij bewijzen van de

ware godsdienst en ten derde viel hij het heidendom aan. Zo schreef hij ter verdediging bijvoorbeeld dat christenen voorbede deden voor de keizer en dus niet staatsgevaarlijk konden zijn. Ook legde hij het avondmaal en de doop uit, zodat de hierboven genoemde misverstanden weggenomen konden worden. Ten slotte zei hij dat terechte aanklachten betekenden dat de personen in kwestie geen echte christenen waren en dus vervolgd konden worden!

Een andere bekende apologeet was Justinus de Martelaar, ook wel Justinus de wijsgeer genoemd. Hij werd geboren rond het jaar 100 in Palestina en ontvoerd in Rome in het jaar 167. Justinus was onder de indruk van christenen en bekeerde zich toen hij dertig was. Sinds zijn bekering wilde hij het christelijk geloof aanvaardbaar maken voor heidenen en Joden. Justinus meende dat je rationeel overtuigd kon worden, zoals ook met hem was gebeurd.

In die tijd hielden veel mensen zich bezig met filosofie. De grote Griekse filosofen Socrates, Plato en Aristoteles, die een paar eeuwen voor het begin van de christelijke jaartelling leefden, waren immens populair. Justinus gebruikte het denken van Plato om het bestaan van God te bewijzen en gaf les in Rome. Socrates was volgens hem een christen, evenals Abraham. Justinus bestreed verder als een van de eersten de gnostiek (hieronder meer daarover) en in zijn eerste apologie, die gericht was aan keizer Antonius Pius, verdedigde hij het christendom tegen beschuldigingen zoals incest, kannibalisme, atheïsme en nog veel meer. Ook schreef hij brieven aan de Jood Trypho om hem ervan te overtuigen dat Jezus de Messias was die komen zou.

Handelingen 22, 24, 26

Paulus verdedigt zichzelf voor koning Agrippa en Festus.

1 Petrus 3:15

Een bekende tekst, die vaak gebruikt wordt om aan te geven wat apologetiek is.

De eerste bisschoppen

Na de uitstorting van de Heilige Geest begonnen de eerste christenen hun bijeenkomsten en leiderschap te structureren. Daar lezen we in de Bijbel al over (1 Tim. 3). Een van de woorden die in de Bijbel gebruikt worden voor een leider is ‘opzichter’ en dat wordt ook wel vertaald met ‘bisschop’. Petrus wordt traditioneel gezien als de eerste bisschop van Rome en Clement van Alexandrië (Egypte) noemde Jacobus, de broer van Jezus, bisschop van Jeruzalem. Na de val van Jeruzalem werden Rome, Alexandrië en Antiochië de drie belangrijkste centra van kerkelijk bestuur.

Een duidelijke organisatiestructuur vinden we bij Ignatius (35-108), de bisschop van Antiochië in Syrië. Hij verbiedt gelovigen om het avondmaal of de doop buiten de bisschop om te vieren. Dat de bisschoppen

steeds meer gezag zouden krijgen, kun je ook in de volgende hoofdstukken lezen. De structuren waren veelal hiërarchisch van aard, dat wil zeggen van boven naar beneden georganiseerd, en dat zou in de loop van de eeuwen nog meer het geval worden.

Als je de geschiedenis leest, merk je dat christenen die het meeste deden voor deze wereld juist degenen waren die het meest aan de komende wereld dachten.

C.S. Lewis

Gnostiek

Zoals gezegd bestonden er vele godsdiensten in de Grieks-Romeinse samenleving. Ook binnen die godsdiensten, zoals het Jodendom en christendom, bestonden verschillende stromingen. Daarmee bedoelen we groepen die een gedachtegoed voorstaan dat in mindere of meerdere mate verschilt van de hoofdstroom. Een populaire stroming in de eerste eeuwen was de gnostiek. *Gnosis* betekent ‘geheime kennis’. Gnostici geloven dat deze vooral zelfkennis en godskennis bevat. Het gaat dan om de kennis van de oorsprong en bestemming van de mens. Die oorsprong is volgens de gnostiek goddelijk. Bewustzijn daarvan betekent dat je gnosis bezit. Dit bewustzijn kon je onder andere krijgen door meditatie – een vorm van gebed en stilte waardoor je tot rust komt. Het kwaad zorgt er echter voor dat het lastig is om je bewust te worden van je goddelijke oorsprong. De kennis kon je daarom niet zomaar krijgen en was bestemd voor ingewijden en verlichte geesten. Dat maakte mensen uiteraard nieuwsgierig.

In het begin van de kerkgeschiedenis dachten veel christenen dat de gnostiek in lijn was met het geheel van de christelijke leer, omdat het ook in de gnostiek over goed en kwaad gaat en over zelfkennis en godskennis. De gnostiek werd echter rond het jaar 150 voor de eerste keer door de paus als ketterij veroordeeld. Met ketterij bedoelen we een leer die volgens de kerk afwijkt van de christelijke leer. Dat gnostiek als ketterij werd gezien, komt bijvoorbeeld omdat aanhangers ervan meenden dat Jezus geen echt mens was.

Toch zou gnostiek nooit helemaal verdwijnen. Moderne gnostiek, waarbij mysteriegodsdiensten en filosofieën aan elkaar verbonden worden, kom je bijvoorbeeld tegen in de boeken van Dan Brown, zoals in zijn bestseller *De Da Vinci Code*. Daarin lees je onder andere over een gerucht dat Jezus met Maria

Magdalena getrouwd zou zijn geweest, en dat keizer Constantijn (zie hoofdstuk 2) slechts een paar geschriften uit een hele reeks heeft gekozen en dat die uiteindelijk de Bijbel zouden vormen.

Gnostiek vandaag de dag?

Henk Bakker, een deskundige op het gebied van de vroege kerkgeschiedenis, ziet gnostische elementen terug in een segment van hedendaagse jongerenbewegingen: ‘Daar wordt bijvoorbeeld heel vaak gezegd: “Je hoeft niet te bidden om vergeving, die heb je al!” Deze visie – je hebt het al, je moet je er alleen nog bewust van worden – kom je ook binnen de gnostiek tegen.’ Hij vervolgt: ‘In sommige christelijke kringen wordt religieuze intuïtie heel belangrijk. Men zegt dan: “De Heer heeft me laten zien dat...” of “Ik heb een woord van de Heer voor jou”, zonder dat dit aan de Bijbel wordt getoetst. Dan zijn Gods Woord en verantwoorde exegese niet meer belangrijk; het gaat dan om een soort ‘geheime kennis’, die over en weer wordt uitgewisseld – net als in de gnostiek van vroeger en nu.’

Wat we volgens Bakker daarom meer dan ooit nodig hebben, is de gave van het onderscheiden van geesten (1 Korinthe 12). ‘Kennis van de Bijbel en de kerkgeschiedenis kan ons wapenen tegen oude dwaaleringen in een modern jasje, zoals de gnostiek. Dit trekt mensen bij de God van de Bijbel vandaan. In die zin kun je de gnostiek écht als levensgevaarlijk typeren. Bij de moderne gnostiek gaat het niet om je geloof stellen op Jezus Christus en van Hem afhankelijk zijn, maar is men uit op intuïtie, op inzicht – God moet op een gegeven moment je leven binnenkomen en je raken; dan ga je dingen zien en weten. Laat je de Schrift los en wil je de Bijbel niet als controle hanteren, dan kun je op het gebied van de gnostiek terecht komen. Dat is levensgevaarlijk.’³

Het gnosticisme is een van de ergste ketterijen waarmee de kerk in haar bestaan geconfronteerd is, en die vandaag de dag nog springlevend is.

Michael Green

³ Gert-Jan Schaap, ‘De verraderlijke zuigkracht van de gnostiek. Martie Dieperink waarschuwt tegen opleving oude dwaalleer’. <https://visie.eo.nl/2007/05/de-verraderlijke-zuigkracht-van-de-gnostiek/>. (geraadpleegd 10-05-2020).

Avondmaal en doop in de vroege kerk

In het Nieuwe Testament lees je over de doop en het avondmaal. Twee belangrijke sacramenten (een gewijde handeling) die christenen tot op de dag van vandaag vieren. Jezus had zijn volgelingen opgedragen om het avondmaal te vieren, als nagedachtenis aan zijn dood. In die tijd waren gezamenlijke maaltijden een algemeen verschijnsel, bij Joden en niet-Joden. De structuur van het avondmaal sloot daarbij aan. De maaltijd bestond uit twee delen. Eerst werd een normale avondmaaltijd gehouden, ook wel liefdemaaltijd genoemd. Daarna was er tijd voor gebed, zang, onderwijs en andere religieuze handelingen. Langzamerhand verdween de liefdemaaltijd en begon de liturgie een grotere rol te vervullen bij het houden van de maaltijd. Justinus schreef over een avondmaalsdienst in 155 waarin vooral de liturgie centraal stond. Het nuttigen van brood en wijn kwam na het lezen van bijbelteksten en de uitleg daarvan. Ook werd er eerst gebeden en gaven christenen elkaar de vredeskus.

De doop in de vroege kerk vond over het algemeen plaats in de paasnacht, nadat de aankomende leden een jaar lang catechese hadden gevolgd. Dopelingen hadden witte kleren aan als teken van hun reinheid. De doop werd gezien als noodzakelijk wilde je in het hiernamaals komen. Daarom werden zieken zo snel mogelijk gedoopt. Men was van mening dat martelaren die nog niet waren gedoopt met water gedoopt werden in hun eigen bloed als zij stierven.

Wie de kerk niet als moeder heeft, kan God niet als vader hebben.

Cyprianus van Carthago

Totstandkoming van het Nieuwe Testament

Een belangrijke ontwikkeling aan het begin van de kerkgeschiedenis was de totstandkoming van het Nieuwe Testament. Er waren naast de Joodse Bijbel veel christelijke geschriften in omloop en een aantal daarvan werd erkend als boeken met goddelijk gezag. Toch was het laatste woord daar nog niet over gezegd. Het proces waarin men wilde vaststellen welke boeken gezag droegen, wordt canonvorming genoemd. Het woord 'canon' is ontleend aan 2 Korinthe 10:13, waar Paulus het heeft over de grenzen die God heeft gesteld. Als we dit in verband brengen met de keuze van bijbelboeken dan heeft het betrekking op de evangeliën, brieven en apocalypsen (openbaring) die uiteindelijk tot de Bijbel gerekend werden. Die boeken werden gezien als richtsnoer voor leer en leven.

Er was echter discussie over het antwoord op de vraag welke boeken betrouwbaar waren. Zo vond de invloedrijke schrijver Marcion (ca. 85-160) dat de apostelen Jezus niet goed hadden begrepen. Jezus was volgens hem geen echt mens, want dat was te min voor de Zoon van de verheven God. Het lichaam van Jezus was een schijnlichaam. Verlossing betekende volgens Marcion dan ook dat je vrij wordt van alles wat aards is. Dit sloot aan bij de gnostiek.

Marcion wilde evenmin iets te maken hebben met het Jodendom, want hij vond de God die door Jezus present gesteld werd een heel andere God dan de God van het Oude Testament. Aangezien Mattheüs een Jood was, verwierp Marcion diens evangelie. Markus en Johannes waren ook Joden, dus hield Marcion slechts Lukas over. Dat was wel een beperkte versie, waaruit hij ook het geboorteverhaal weglief. Hij koos verder voor tien brieven van Paulus en haalde er alle Joodse elementen uit. De brieven van Timotheüs en Titus heeft hij waarschijnlijk niet gekend, dus wat hij overhield, was minimaal. Marcion had behoorlijk wat invloed op zijn omgeving en daarom volgde er discussie over de vraag of het wel klopte wat hij over het Nieuwe Testament zei.

Over sommige bijbelboeken was meer discussie dan over andere. Dit geldt bijvoorbeeld voor het boek Hebrëen, omdat de schrijver daarvan onbekend is. Er waren echter ook brieven die je niet in de Bijbel terugvindt, maar die in die tijd wel door sommigen als gezaghebbend werden gezien, bijvoorbeeld de brief van Barnabas en de Herder van Hermas. Dat laatste is een geschrift dat rond het jaar 150 is geschreven. Het bevat vijf visioenen over de toekomst, twaalf geboden en tien gelijkenissen. De brief van Barnabas is waarschijnlijk in de tweede eeuw na Christus geschreven en kan dus niet door Barnabas, over wie je in onder andere Handelingen leest, zelf zijn opgetekend. Het gebeurde wel vaker dat mensen in de geest van een apostel probeerden te schrijven en daarom de naam van die apostel aan de brief koppelden. Door sommige mensen werden de geschriften als belangrijk gezien, maar uiteindelijk kwamen ze niet in de Bijbel terecht.

Wel of niet in de Bijbel:

Het besluit of een geschrift wel of niet in de Bijbel moest komen hing af van onder andere de volgende criteria:

- Apostolische oorsprong. Dat betekent dat het geschrift door een apostel of metgezel van Jezus is geschreven. Er was discussie of er ook geschriften van apostolische vaders goedgekeurd konden worden.
- Het boek moest een brede erkenning in de kerk kennen, zoals gebruik in de eredienst.
- Een geschrift moest zijn geschreven vóór 100 na Christus en het moest historisch betrouwbaar zijn.
- Een geschrift moest in lijn zijn met de christelijke leer. Die leer was uiteraard nog in ontwikkeling en werd beïnvloed door de kerkelijke structuur die nog maar minimaal was uitgewerkt als het ging om bijvoorbeeld kerkelijk leiderschap.

Rond 200 bestond al een eerste canon (Muratori), die vrijwel identiek was aan de huidige canon. Hebreeën en 3 Johannes maakten daar echter nog geen deel van uit. Rond het eind van de vierde eeuw was dat wel het geval en was het proces van canonvorming afgesloten. Er zijn ook boeken die niet in het Nieuwe Testament zijn terechtgekomen, maar die wel toegeschreven zijn aan een apostel en in de eerste eeuwen tot stand zijn gekomen. Die boeken worden apocriefen genoemd. Sommige van die boeken gaan over de kinderjaren van Jezus en het leven van zijn vader Jozef, of over de reizen van de apostelen, en de relatie van Jezus met Maria Magdalena.

Grootste geleerde van de vroege kerk

Door velen wordt Origenes (185-254) gezien als de grootste geleerde van de vroege kerk. Hij heeft in elk geval meer boeken geschreven dan welke vroege kerkvader dan ook. Origenes werd geboren in Alexandrië als oudste van zeven kinderen en kreeg een christelijke opvoeding. Toen hij zeventien jaar oud was, waren er hevige vervolgingen in Alexandrië en werd zijn vader, Leonides, onthoofd. Een jaar later vluchtte het hoofd van de catecheseschool, Clement, en aan Origenes werd gevraagd of hij hem wilde opvolgen.

Origenes verdiepte zich behalve in de Bijbel ook in de filosofie en in zijn boeken kun je merken hoe hij beïnvloed is door bijvoorbeeld de filosoof Plato. Origenes was ook een groot apologet, want hij schreef rond het jaar 250 acht boeken tegen de filosoof Celsus. Deze was een felle tegenstander van het christendom. In zijn boeken schreef Origenes veel over de persoon van Christus en over het uitleggen van de Bijbel. Volgens hem moet je onderscheid maken tussen een oppervlakkige, letterlijke betekenis en een diepere, geestelijke betekenis van een bijbeltekst, omdat je anders sommige teksten lastig kunt verklaren. Het boek Hooglied bijvoorbeeld zou je moeten zien als een loflied op de relatie tussen Christus en zijn kerk. In sommige kerkgenootschappen wordt Hooglied nog steeds zo gelezen en niet als een letterlijk liefdesverhaal tussen een man en een vrouw.

Overigens mochten Joden Hooglied ook pas lezen als zij ruim volwassen waren.

De eerste kerkhistoricus, Eusebius van Caesarea (ca. 263-339), was vol lof over Origenes als bijbelgeleerde en leraar, maar anderen hadden kritiek op hem. Zo werd hij in de zesde eeuw tot ketter veroordeeld. Ook vandaag de dag zijn mensen verdeeld in hun mening over Origenes en de discussie over de letterlijke of geestelijke uitleg van bijbelteksten zie je in bijna elke eeuw van de kerkgeschiedenis weer terugkomen. Dat gaat dan over vragen als wat je moet doen voor je naaste, hoe de weg van bekering loopt of hoe de aarde door God is geschapen.

Origenes stierf op 69-jarige leeftijd de marteldood. Al zijn de meningen

verdeeld over zijn denken, zijn toewijding aan het christelijk geloof dwingt in elk geval respect af.

Opwekkingsbewegingen

Opwekkingsbewegingen die pleiten voor geestelijke vernieuwing zijn geen nieuw verschijnsel. In onze tijd kom je diverse bewegingen tegen zoals Awake of Opwekking. Zo was er ook aan het begin van de kerkgeschiedenis een opwekkingsbeweging. De leider daarvan was Montanus (gest. 195), een heidense priester die zich bekeerde tot het christendom. Volgens hem zou Jezus snel terugkomen en was hijzelf de door Jezus beloofde Geest. Hij had twee profetessen, Priscilla en Maximilla, die hem hielpen om mensen voor te bereiden op de dag van de Heer. Dat betekende dat zijn volgelingen zich moesten onthouden van eten, bereid moesten zijn voor Christus te sterven en zo weinig mogelijk met de samenleving te maken mochten hebben. De bekende kerkvader Tertullianus voegde zich omstreeks 207 bij hen – ze werden inmiddels montanisten genoemd.

De opwekkingsbeweging zorgde voor veel beroering onder christenen. Veel mensen werden door de beweging aangetrokken, omdat deze veel aandacht gaf aan de wederkomst van Christus. Juist in tijden van vervolging was dat de hoop waaraan mensen zich vasthielden. Uiteraard trok ook de extatische en radicale prediking mensen aan: zij hoopten duidelijkheid in tijden waarin onduidelijkheid was over de toekomst van het christendom. Toch was de positie van Montanus en de profetessen kwetsbaar. Rond het overlijden van Priscilla in 179 werden de eindtijdprofetieën minder belangrijk. Maar daarmee verloor het montanisme niet zijn aanhang.

De opwekkingsbeweging van Montanus zorgde ervoor dat kerkelijke leiders bij elkaar kwamen om te overleggen over datgene wat ze zagen gebeuren. Op de meeste bijeenkomsten werd het montanisme veroordeeld en uiteindelijk werd het aantal aanhangers steeds minder. Rond het jaar 177 werd er bij een vergadering besloten dat deze nieuwe profetie – de montanisten noemden zichzelf profeten – niet in lijn was met de Bijbel. Het zou nog wel tot in de vierde eeuw duren voor dat algemeen werd aanvaard. De genoemde bijeenkomsten waar kerkelijke leiders uit verschillende regio's met elkaar overlegden, worden synoden genoemd. Ze vinden vandaag de dag nog plaats, zodat plaatselijke gemeenten elkaar scherp kunnen houden. Sommige zaken zijn ook van bovenplaatselijk belang en dan is het relevant voor de eenheid om ze op dat niveau te bespreken.

In het volgende hoofdstuk zullen we aandacht geven aan een aantal belangrijke vergaderingen op grotere schaal: concilies. Na een tijd van vervolging en verdediging kwam daar steeds meer ruimte voor.

1. Wat kunnen wij leren van de christenen die in de eerste eeuwen werden vervolgd?
2. Wanneer heb jij je moeten verdedigen omdat je christen bent? Hoe ging dat gesprek?
3. Welke feiten over de totstandkoming van het Nieuwe Testament kende je nog niet?
4. Denk je dat er een opwekking in Nederland nodig is? Waarom wel of waarom niet?

Bakker, Henk, *'Ze hebben lief maar worden vervolgd.'* *Radicaal christendom in de tweede eeuw en nu*, Zoetermeer: Boekencentrum 2005.

Dieperink, Martie, *Op zoek naar het oorspronkelijke christendom. Feit en fictie in De Da Vinci Code en de moderne gnostiek*, Zoetermeer: Boekencentrum 2007.

Hoek, dr. J. (red.), *Vers christendom, Getuigenissen uit de Vroege Kerk*, Heerenveen: Jongbloed 2010.

Jones, Simon, *De wereld van de vroeger kerk. Het dagelijks leven van de eerste christenen*, Zoetermeer: Boekencentrum 2012.

Maier, Paul, *De brand van Rome*, Zoetermeer: Mozaïek 2010.

Meijering, Eginhard, *Woorden en gedachten van vroege christenen*, Zoetermeer: Meinema, 2006.

Meijering, Eginhard, *Geschiedenis van het vroege Christendom, van de Jood Jezus van Nazareth tot de Romeinse keizer Constantijn*, Amsterdam: Balans 2004.

Origenes, *Aansporing tot het martelaarschap*, vertaald en ingeleid door L.H. van der Kooij, Kampen: Brevier 2019.

Stark, Rodney, *De eerste eeuwen, een sociologische visie op het ontstaan van het christendom*, Utrecht: Ten Have 1998.

Zuiddam, Benno, *Mensen zoals jij. Een maandlang leven met gelovigen uit het Romeinse Rijk*, Apeldoorn: Apeldoorn 2019.

2 WAT GELOVEN WE EIGENLIJK? (300-500)

Theologische gesprekken

Anna krijgt af en toe bezoek van twee Jehova's Getuigen. Vaak blijft het bij een kort gesprek aan de voordeur, waarin ze uitlegt dat ze christen is en geen tijd heeft – dat wil zeggen: geen zin heeft – om met hen te praten. Vandaag besluit ze de twee Jehova's Getuigen uit te nodigen in haar huis en na een tijdje gaat het gesprek over Jezus. Anna vertelt dat ze Hem ziet als Gods Zoon, maar daar zijn haar bezoekers het niet mee eens. Volgens hen is Jezus slechts een bijzonder mens en niet gelijk aan God. De getuigen leggen uit dat er in het jaar 325 heel veel discussie in de kerk over is geweest en het dus niet zo vreemd is om er anders over te denken. In de Bijbel kun je volgens hen niet vinden dat Jezus gelijk was aan God. Ja, hij was bijzonder, zoals de priester Arius in 325 ook betoogde, 'een zoon van God', maar dat is wat anders. Het zou ook ingaan tegen het Oude Testament, waarin heel duidelijk naar voren komt dat God één is en niet drie.

Anna merkt al gauw dat ze het niet helemaal snapt en besluit er een andere keer op terug te komen. Wat is er in 325 allemaal gebeurd waardoor zij anders denkt dan deze Jehova's Getuigen?

Anna kwam er in haar gesprek met de Jehova's Getuigen al snel achter dat wat wij geloven gevormd en beïnvloed is door besluiten die genomen zijn in de kerkgeschiedenis. Met name tussen de jaren 300 en 500 zijn belangrijke geloofsbelijdenissen geformuleerd waar we in onze tijd nog naar verwijzen. De periode tussen 300 en 450 wordt ook wel beschouwd als een hoogtepunt in de geschiedenis van de christelijke theologie, omdat er in die tijd veel fundamentele zaken over het geloof op schrift zijn gesteld. Die documenten zijn niet zonder slag of stoot tot stand gekomen. In dit hoofdstuk zullen we dieper ingaan op de totstandkoming van geloofsbelijdenissen. Daarin verwoordde men wat over een bepaalde leer door een kerkvergadering besloten werd.

Verder leefden er in die tijd theologen die vandaag de dag nog steeds bekend zijn en invloed uitoefenen. Een van die personen is Augustinus en daarom zul-

len we hem uitgebreid bespreken. Verder zullen we aandacht geven aan de Cappadocische vaders en nog een paar andere bekende theologen uit die tijd. We beginnen dit hoofdstuk door uit te leggen hoe er een einde kwam aan de vervolgingen. De positie van christenen in de wereld veranderde daardoor drastisch; zij kregen hierdoor de ruimte om verder uit te werken wat zij geloofden. Er brak een tijd aan waarin het christelijk geloof zelfs staatsgodsdienst werd. Dat was een nieuwe fase voor het christelijk geloof, die eeuwen zou standhouden.

Van vervolging naar staatsgodsdienst

Tussen de jaren 303 en 311 waren er nog hevige vervolgingen, maar dat zouden voorlopig de laatste zijn. Een belangrijke gebeurtenis in het jaar 312 heeft daaraan bijgedragen. Historici betwijfelen overigens of het verhaal dat we hieronder vertellen betrouwbaar is. In elk geval symboliseert het een grote verandering in de geschiedenis van het christendom en daarom is het toch belangrijk om het te vertellen.

Op 28 oktober in het jaar 312 stonden twee Romeinse keizers tegenover elkaar: Constantijn stond aan de ene kant van de Milvische Brug in de Alpen en Maxentius aan de andere kant. Het leger van Maxentius was vele malen groter dan dat van Constantijn. Constantijn beseftte dat er een wonder moest gebeuren, wilde hij winnen. Hij bad en zag in de lucht een kruis met de woorden: 'overwin hierdoor'. Na dit teken besloot hij de eerste twee Griekse letters van de naam 'Christus' op de munten, vaandels en schilden van zijn soldaten te zetten. Dit teken wordt ook wel het Chi-Rho-teken (de twee Griekse letters) genoemd en tot op de dag van vandaag kom je het tegen op bijvoorbeeld de omslag van liedbundels.

Het Chi-Rho-teken

Constantijn won de veldslag en in 313 vaardigden hij en zijn zwager Licinius het edict van Milaan uit, waarin verklaard werd dat christenen voortaan niet meer vervolgd mochten worden.

De invloed van Constantijn de Grote op de verspreiding van het christendom is groot en veel van zijn besluiten, zoals de zondagsrust, kun je nog (deels) terugvinden in West-Europa. Verder liet Constantijn verschillende kerken bouwen, zoals de Sint Pieter in Rome (zie hoofdstuk 7) en de Heilig Grafkerk in Jeruzalem. Ook herstichtte hij de stad Constantinopel (eerder heette deze stad Byzantium) en hij maakte die stad tot het nieuwe centrum van de kerk.

Constantijn werd naar alle waarschijnlijkheid pas op zijn sterfbed in 337 gedoopt. Dat klinkt voor ons misschien vreemd, maar dat gebeurde wel vaker; de gedachte was namelijk dat de doop je hart en leven eenmalig schoonmaakte voor God en daarom kon je deze het beste zo lang mogelijk uitstellen.

Kerkgeschiedenis lijkt misschien saai, maar het tegendeel is waar. Als je de geschiedenis van de kerk kent, begrijp je je eigen leven beter. Waar komen we vandaan? Door wie zijn we beïnvloed? De kerk ging door hoogte- en dieptepunten heen. Als je daarover leest, raak je verwonderd over Gods trouw aan zijn kerk en word je bemoedigd, opgescherpt of zelfs gecorrigeerd. Dit toegankelijke boek biedt een beknopt overzicht van de geschiedenis van de christelijke kerk, beginnend bij de Vroege kerk en eindigend in de 21e eeuw. Daarbij wordt regelmatig ingezoomd op de lijnen die de Nederlandse kerkgeschiedenis bepaalden.

JAN VAN DE KAMP is universitair hoofddocent kerkgeschiedenis aan het Hersteld Hervormd Seminarie, gevestigd aan de VU.

ALMATINE LEENE is predikant van de GKv in Hattem, onderzoeker aan de Universiteit van Stellenbosch en docent dogmatiek en kerkgeschiedenis aan de VIAA Hogeschool in Zwolle.

'Het is sowieso al een prestatie te noemen wanneer tweeduizend jaar kerkgeschiedenis in nog geen tweehonderd pagina's beschreven wordt. Maar wanneer dit ook nog eens helder, evenwichtig en toegankelijk gebeurt, is dat wel heel bijzonder.'

- Herman Selderhuis, Theologische Universiteit Apeldoorn

'Een eerste Canon van de Kerkgeschiedenis die de katholiciteit van de christelijke kerk in beeld brengt.'

- Erik de Boer, Theologische Universiteit Kampen

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 9789043535281 | NUR 704

9 789043 535281